

ALTERNATIVNA KULTURA KAO OBLIK OTPORA U SAMOUPRAVNOM SOCIJALIZMU

Inga Tomić-Koludrović

Split

UDK 316.75:316.323.72(497.1)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12. 1. 1993.

Da bi se opisalo fenomene alternativne kulture u hrvatskoj verziji samoupravnog socijalizma, u članku se predlažu termini "atomizirana alternativnost" i "alternativne inicijative". Za razliku od "integrirane alternative", čiji su prethodno alternativni životni stilovi i vrijednosti u kasnim sedamdesetim i osamdesetim godinama postali legitiman dio tržišta u razvijenim postindustrijskim društvima, u totalitarnim je društvima bilo kakva "alternativnost" bila smatrana "opozicijskom" i potencijalno subverzivnom. U samoupravnom socijalističkom društvu nije moglo biti novih društvenih pokreta u izvornom značenju tog pojma. Postojala su dva načina da se "alternativnost" učini javnom: (1) kroz "atomiziranu alternativnost" koja se odvijala gotovo isključivo na osobnoj razini i čiji se akteri nisu uspjeli povezati u "alternativnu mrežu" te (2) kroz "alternativne inicijative", koje su djelomično predstavljale alternativne interese na organiziran i legalan način, ali koje su nužno bile više uključene u ideološke rituale poretka. Zaključak je članka da se "atomizirano alternativni" životni stilovi javljaju kao oblik otpora i jedina istinski opozicijska "alternativna" kultura u hrvatskoj verziji socijalističkog samoupravljanja.

Doba prijelaza iz industrijske u postindustrijsku paradigmu u gospodarski i demokratski razvijenim nesocijalističkim društvima (druga polovica sedamdesetih i osamdesete godine), bilo je u području razrješavanja društvenih konflikata obilježeno fenomenom novih društvenih pokreta,¹ odnosno pojavom učestalih izvaninstitucionalnih istupa niza pojedinaca okupljenih u skupinama

1

U daljem tekstu termin "novi društveni pokreti" povremeno zamjenjuje kratica NDP.

neorganizirana članstva, a usmjerenih ponajprije na kulturno prevrednovanje identitetno usmjerene problematike (spol, seksualna orijentacija, odnos pojedinca prema prirodi, redefiniranje obiteljskih i profesionalnih društvenih uloga).

Riječ je o pokretima koji su redefinirali ciljeve, strategije istupa i opću definiciju polja djelovanja dotadašnjih ("starih") društvenih pokreta: odgovarajući na sustav organizacije svakodnevnog života u kojem su se konflikti premjestili s ekonomskog na kulturno polje, prijašnje borbe vezane uz proces povijesne promjene zamijenili su borbom za stjecanje kontrole nad glavnim kulturnim uzorcima u društvu, a načinom djelovanja, vrijednostima i strukturom aktera izlazili su ne samo izvan dotad uobičajenih institucionalnih mehanizama nego i izvan zahtjeva dominantne ideološke paradigme "države blagostanja".²

Uz djelovanje "disidentna društva rasta" vezuju se tzv. postmaterijalističke vrijednosti i pojam "nove politike", kao polja politizacije građanskih "institucija rada, proizvodnje, razmjene, obiteljskih odnosa, odnosa prema prirodi", i to "kroz prakse koje pripadaju sferi koja posreduje između 'privatnih' poslova i interesa s jedne strane, i institucionalnih, državom sankcioniranih načina vođenja politike, s druge strane" (Offe, 1987, 127). Za "novu politiku" karakteristično je da se početno odvija u prostoru kulture i individualnog identiteta, a tek onda (i to "nестandardnim" sredstvima) širi u kolektivnije određeni i tradicionalnim sredstvima kontrolirani prostor "stare politike".

S druge strane, u istome razdoblju prelaska iz industrijske u postindustrijsku paradigmu, značajnu transformaciju doživljava pojam "alternativne" kulture, kao još jedan segment kulture koji se razlikuje od "stare" politike i koji barem djelomično koincidira s tipom politike kakav su naznačili NDP-i.

I u jednom i u drugom slučaju, "nova politika" pretpostavlja civilnodruštvene institucije čije je postojanje u gospodarski i demokratski razvijenim (post)industrijskim društvima bilo uglavnom osigurano, a koje je autoritarnost ideološkog aparata socijalističkih država isključivala već na načelnoj razini. To vrijedi čak i u "samoupravnom socijalističkom društvu" koje se definiralo kao "socijalizam s ljudskim licem", odnosno kao relativno liberalan model socijalizma, informacijski otvoreniji prema Zapadu i sa izvjesnim elementima postindustrijske organizacije društvenog života.³

Ni u samoupravnom socijalizmu, kao socijalističkom poretku koji se po načinu organizacije svakodnevnog života najviše približio nesocijalističkim društvima, građani se izvan rigidno zacrtanih institucionalnih mehanizama nisu mogli baviti nikakvom politikom koja je bila eksplicite nominirana kao "politika", a osobito ne

2

Pregled razvoja socioloških teorija o novim društvenim pokretima vidi u Tomić-Koludrović (1991).

3

Analizu mehanizama kojima je ideološki aparat socijalističke samoupravne države već na načelnoj razini onemogućavao pojavu novih društvenih pokreta vidi u Tomić-Koludrović (1992).

"novom politikom" kao politikom koja po definiciji izlazi izvan vrijednosti u nekom društvu dominantnog ideološkog projekta. Jedino područje na kojemu se moglo javiti djelovanje barem načelno slično tipu politike koju su u razvijenim nesocijalističkim društvima inaugurirali novi društveni pokreti, bilo je, stoga, područje "kulture", i to kulture koja je na neki način bila "alternativna" u odnosu na dominantnu "samoupravnu" kulturu.

Za razliku od njoj sudobne i "tržišno integrirane" alternative u nesocijalističkim društvima, "alternativnost" je u socijalizmu gotovo neizbježno značila suprotstavljanje dominantnoj kulturi, i to ne prvenstveno generacijsko ili vrijednosno (kao što je svojedobno bio slučaj u omladinskim subkulturama industrijskih društava moderne), nego suprotstavljanje koje je bilo povezano sa suspenzijom elementarnih oblika pluralističke političke participacije i koje je na osobnoj razini često predstavljalo jedini mogući oblik otpora totalizirajućim tendencijama sustava.

Takvo se suprotstavljanje u samoupravnom socijalizmu najčešće manifestiralo u životnim stilovima socijalno marginalnih urbanih aktera s "alternativnim" identitetima, dijelom se iskazivalo organizirano (u udruženjima koja su, po logici organizacije samoupravnog političkog sustava, bila nužno više uključena u ideološke rituale poretka), a tek ponegdje se oblikovalo u rudimente kolektivnog neinstitucionalnog ponašanja karakterističnog za "nove društvene pokrete".

Da bi opisao fenomene kulture koja je u Hrvatskoj u razdoblju između 1974. i 1988. godine bila "alternativna" prema dominantnoj "samoupravnoj kulturi" te pokazivala (barem latentno) elemente pristupa karakterističnog za NDP-e i "novu politiku", tekst koji slijedi uvodi pojmove "atomizirana alternativnost" i "alternativna inicijativa". Uz te pojmove, analiza se koristi i terminom "životni stil", kao još jednim pojmom suvremene sociologije kulture primjenjivim pri objašnjavanju opisanih pojava.

Kao vremenski okvir u kojemu se spomenute pojave proučavaju, određeno je razdoblje u kojem je ideološka paradigma "integralnog samoupravljanja" funkcionirala kao legitimna i neupitna, a koje je omeđeno godinom donošenja Ustava SFRJ (1974) te godinom prvih rasprava o potrebi uvođenja višestranačkog političkog sustava (1988). Kao dio razmatranja specifično hrvatske društvene situacije (rubno se dodiruje i slovensko društvo), tekst donosi i raspravu o pojmovima "alternativne kulture" i "životnog stila" u nesocijalističkim društvima u naznačenom razdoblju.

POJAM ALTERNATIVNE KULTURE

S obzirom na vremenski raspon koji obuhvaćaju u ovom radu istraživane pojave, termin "alternativna kultura" koristim u dvojakom smislu: (1) za opis načina na koji su mladi djelovali u zapadnim društvima na prijelazu iz industrijske u postindustrijsku paradigmu, a u skladu s razmišljanima o utjecaju promjene tih paradigmi na "tip mladosti" iznesenim u radovima M. Ule, te (2) za opis funkcioniranja mehanizama "alternativne kulture" u razvijenoj postindustrijskoj

paradigmi. U oba značenja, "alternativna kultura" obuhvaća specifične načine života, životne stilove i stavove, te društvene, političke i kulturne djelatnosti pojedinaca ili skupina koje se razlikuju od dominantne kulture, ali joj nisu nužno suprotstavljene i/ili podređene.

Koncem sedamdesetih, riječ je o ponašanjima koja se manifestiraju u sklopu "alternativnih ekonomij, avtonomnih mladinskih centrov, stanovanjskih komun, zasedenih hiš, alternativnih medijev in alternativnih vrtcev, ki jih ustanavljajo in vodijo mladi, alternativnih trgovin, alternativnega kmetijstva, alternativnega izobraževanja" (Ule, 1989, 18), a tijekom osamdesetih o tome sličnim, ali logici tržišta više prilagođenim pojavama.

Ideje i ponašanja koja obilježuju suvremene transformacije alternativne kulture umnogome su bile definirane već sedamdesetih godina, ali su u tom razdoblju bile znatno manje vidljive od kontrakturnih pojava, zauzimajući uglavnom socijalno ograničeni prostor subkulturnih enklava: tek u osamdesetim godinama "alternativna kultura" postaje dominantno određujuće djelovanje ne samo osoba koje su trenutno u "fazi odrastanja" nego i šireg dijela populacije koji dijeli stavove i životne stilove karakteristične za ono što je ranije bilo definirano kao "ponašanje mladih".

ALTERNATIVNA KULTURA OSAMDESETIH PREMA RANIJIM SUBKULTURAMA

Teoretičari koji se bave subkulturama slažu se da svako složenije društvo pored dominantne kulture (kojom se legitimira postojeći poredak), obilježavaju i paralelne, čak i izrazito suprotstavljene kulture koje se s dominantnom bore za legitimitet svojih vrijednosti. Postojanje različitih kultura u nekom društvu ne znači, međutim, da one imaju jednak pristup političkoj moći ili mogućnost nametanja svojih obrazaca društvu: svaki govor o subkulturama pretpostavlja postojanje nekog oblika organiziranih vrijednosti koji se razlikuje od dominantne kulturne norme, pri čemu upotreba prefiksa "sub" upućuje na odnos hijerarhije između prevladavajuće norme i vrijednosti koje u odnosu na nju subkultura uspostavlja. Očito je da su se u kontekstu u kojem je termin nastajao subkulture doživljavale kao podređene.⁴

Iako se termin koristi i u druge svrhe, odnos podređenosti koji se njime implicira i promjene koje je tijekom vremena doživljavao najplastičnije se mogu objasniti na primjeru "subkulture mladih". Objašnjavajući tu subkulturu, teoretičari su isprva kombinirali generacijska, klasna i strukturalna objašnjenja: prve definicije

4

Kako navodi M. Brake (1980), termin "subkultura" u sociologiji prvi upotrebljavaju McLung (1945) i M. Gordon (1947), u smislu podvrste nacionalne kulture s naglaskom na afektima socijalizacije u sklopu pluralističkog društva. Prema D. Hebdidgeu (1979), znanstveni sociološki pristup subkulturama vezuje se uz proučavanje devijantnih grupa koje su dvadesetih godina dvadesetog stoljeća provodili teoretičari "Čikaške škole".

omladinske subkulture odnose se na moderno industrijsko društvo u kojem se prvi put pojavio i razmatrani fenomen i njegovi teorijski opisi.⁵ U kontekstu takvog društva, mladi su – sukladno funkcionalnim podjelama uloga – bili doista "getoizirani" u fazi predodraslosti i "podređeni" svijetu odraslih za koji se u tom dobu pripremaju, pa je bilo logično da se njihova kultura doživljava kao marginalna i podređena. "Tek širenjem specifičnih omladinskih kultura, svijetom mladih vršnjaka okupljenim u društvima, sa sve snažnijom autonomnom omladinskom potrošnjom, produženim školovanjem" (Ule, 1989a, 132) oslabila je veza mladih i proizvodnog sistema društva, koja se šezdesetih godina počela otvarati mogućnostima izbora, dominantnim vrijednostima izrazito alternativnih životnih stilova i načina djelovanja.

Od šezdesetih godina termin subkultura doživljava raščlambu na (1) *kontra-kulturu*, pod kojom se počinju podrazumijevati vrijednosti i ponašanja mladih koji su u konfliktnoj situaciji u odnosu na dominantne vrijednosti; te (2) *subkulture*, pod kojima se u užem smislu podrazumijevaju etničke, lokalne, ekonomske ili socijalne skupine s razvijenim posebnim normama ponašanja koje ih razlikuju od drugih skupina unutar iste kulture ili društva.⁶ Pojam kontrakture uključuje u sebe obrat i negaciju dominantne kulture, te namjerno suprotstavljanje mladih vrijednostima i doživljajima koji karakteriziraju etablirano društvo. Najčešće je taj termin vezan uz studentska gibanja, odnosno one oblike otpora dominantnim kulturnim formama koji su se izražavali kroz aktivnost politički aktivnih studenata i koji su dovodili u pitanje cjelokupnost formi organizacije i vrijednosti građanskog društva.

Kroz studentske pokrete i kontrakulturu šezdesetih, mladi su postali politički, a s vremenom su sve više postajali i značajan proizvodni i ekonomski subjekt. U doba kada je kriza paradigme "trošenja resursa" kulminirala naftnim šokom, oni su odnosom prema sebi i prema okolišu prvi ponudili modele i standarde tipične za postindustrijsko društvo, realizirajući npr. zamisli o malim poduzećima koja brzo mogu mijenjati proizvodne programe i prilagođavati se korištenju alternativnih izvora energije. Ne čudi, stoga, što su ove, dominantnim vrijednostima isprva alternativne zamisli, ubrzo u društvu sebi izborile istaknuto mjesto.

Nudeći svojim primjerom rješenja za naizgled marginalne, a kasnije sve značajnije političke, društvene i ekonomske probleme, do tada "alternativna

5

Riječ je o struktural-funkcionalističkim modelima Eisenstada i Parsonsa, Mannheimovom modelu generacijske jedinice i Cohenovim proučavanjima devijantnosti te raznim kombinacijama ovih tema i pristupa.

6

Kako navodi M. Brake (1980), Yinger je razlikovao kontrakulturu (pod kojom podrazumijeva konfliktne potencijale omladinske subkulture) od šire shvaćenog pojma subkulture (pod kojim opisuje tradicionalne oblike pod-društva koji su razvili posebne, lokalne norme kao što je, primjerice, podkultura američkih jušnjaka). Pojam kontrakture kakav se razvio u šezdesetim godinama u okružju studentskih pokreta obrazložio je T. Roszak (1978).

kultura", osamdesetih je godina zapravo ušla "v osrednje tokove poindustrijske modernizacije razvitih družb" (Ule, 1989, 20). Štoviše, "v drugi polovici osemdesetih let se zdi, da se tudi alternativna scena in nova družbena gibanja skušajo bolj funkcionalno vključiti v obstoječe institucionalne sisteme, zlasti v polju pobud civilne družbe" (Ule, 1989, 20).

U osamdesetim godinama zapravo dolazi do ponovne integracije kulture mladih u dominantni svijet, ali ovaj put kroz vrlo individualiziran odnos mladih i sustava proizvodnje, zasnovanog na razmjeni informacija i cirkulaciji "kulturnog kapitala".

Akteri "alternativne kulture" više nisu apriorno suprotstavljeni logici poretka, ali je u slučajevima njihova eksplicitnijeg političkog djelovanja ono kompleksnije i svojih implikacija svjesnije nego ikad ranije.

SUBKULTURNI STIL I ŽIVOTNI STIL

Promjene u povijesnom i društvenom položaju mladih do kojih je došlo nakon što su politički i kulturni protesti izgubili svoj zamah, između ostalog su pokazale da je "kontrakultura" neprimjeren naziv za omladinske subkulture, prouzročile su smanjivanje interesa za proučavanje obilježja kolektivnog identiteta te u prvi plan dovele proučavanje individualnog životnog stila.

Isticanja važnosti stila za proučavanje subkulture bilo je, doduše, i ranije, na što nas upućuju npr. radovi britanske škole kulturnih proučavanja: pojava pojma "stila" u radovima njenih pripadnika nagovijestila je daljnji razvoj istraživanja u ovom području sociologije, ali je u doba njihova nastanka, veću važnost imalo uvođenje tada nove ideje o omladini kao klasnom entitetu.⁷

Analize koje proizlaze iz konteksta sedamdesetih godina, stil u subkulturi razumiju, pak, kroz "image", "žargon" i "pojavu", ali – jednako kao i one koje im prethode – u sklopu kolektivnog identiteta. Proučavanja subkultura u ovom razdoblju još uvijek području svog bavljenja pridaju konotacije suprotstavljenosti, naglašavajući važnost stila za prekid procesa normalizacije u kontekstu koji još uvijek nosi tradicije socijalizacije tipične za industrijsko društvo moderne.⁸

7

Za razliku od prijašnjih teorija koje su naglašavale besklasnu prirodu subkultura, vezu stila i klase uočili su tokom šezdesetih godina P. Willmott i D. Downes u nezavisnim istraživanjima radničke omladine. Početkom sedamdesetih godina P. Cohen je, pak, već istraživao načine na koje se specifično klasno iskustvo obilježavalo kroz stil. D. Hebdidge smatra da je, bez obzira što su te Cohenove teze izvedene s namjerom potcrtavanja važnosti klase, njegova ideja o stilu kao šifriranom odgovoru na dominantnu kulturu "doslovno preobrazila" dalja proučavanja subkulture. Takvo tumačenje stila koristili su i S. Hall i T. Jefferson iz grupe sa Sveučilišta u Birminghamu u drugoj polovici sedamdesetih, objašnjavajući niz stilova omladinske kulture kao simboličke oblike otpora.

8

Hebdidge (1979) stilu pripisuje ključnu ulogu u subkulturi, definirajući ga kao oblik otpora u kojem se doživljene kontradikcije i primjedbe vladajućoj ideologiji posredno predstavljaju kroz stil.

Takvo razumijevanje stila nije se moglo održati početkom osamdesetih godina, kada se u razvijenim europskim zemljama učvršćuju novi društveni odnosi koji razvijaju individualnost i sve više ističu osobne interese i izbore. Umjesto kolektivnih identifikacija karakterističnih za subkulturne životne stilove, u središte analitičke pažnje u razvijenom postindustrijskom društvu dolaze individualni životni stilovi, koji se ne iskazuju samo u izoliranom okruženju subkulture, niti samo na vizualnom planu nego se šire na sva područja života i potrošnje.

Nova definicija stila posljedica je prijelaza iz okvira "ekonomskog kapitala" u okvire "kulturnog", odnosno "kulturno-socijalnog kapitala" (Ule, 1989a, 13): slabljenje važnosti industrijskog rada i formiranje društva usluga na visokom tehnološkom nivou daju povlašteno mjesto iskazima osobnog identiteta, u odnosu na koji se utvrđuju vrijednosti i motivacije, te organizira način života.

Postindustrijsko društvo osamdesetih velikim je dijelom bilo usmjereno na proizvodnju proizvoda koji se neposredno tiču identiteta,⁹ pri čemu je upravo kultura "trebala podržavati višestrukost potreba i raznolikost ukusa" (Van Der Loo, 1988, 51). U paradigmi tolerantnoj prema svemu što predstavlja tržište, svaka sociokulturna različitost postaje prihvatljivom: odnos socijalne hijerarhije sve je teže uspostaviti, pa se može govoriti samo o kulturama koje su više ili manje "alternativne" prema dominantnoj, a ne više o kulturama koje su joj izravno podređene.

I u slučaju kulture mladih, kao najizrazitijeg generatora urbanih subkultura, tržište postaje presudan čimbenik koji "podriva tradicionalne tokove i vrijednosti i njihove ovjervitelje" (Van Der Loo, 1988, 51). Do promjena u ovom području dolazi zbog premještanja "proizvodno usmjerene socijalizacije" na "potrošačku socijalizaciju" (Ule, 1989, 13).

Funkcionalne podjele uloga, značajne za industrijsko društvo, u novoj društvenoj i ekonomskoj paradigmi gube važnost: procesi postindustrijske modernizacije i nefunkcionalnost masovne ideološke interpelacije u razvijenim društvima dokidaju potrebu za homogenizacijom mladih u "omladinu" i za

Navodeći da je subkulturni stil zapravo homološka cjelina koja se uspostavlja kao kompletni životni stil bogat značenjem, Hebdidge inzistira da se njegove promjene odvijaju suprotno prirodni sustava i prekidaju proces normalizacije. Po njegovom mišljenju, svaki subkulturni primjer predstavlja rješenje za određeni sklop okolnosti, za posebne probleme i kontradikcije. I M. Brake (1980), mišljenja je da stil određuje članove subkulture koji već svojom pojavom ili ignoriraju ili napadaju dominantne vrijednosti. Brake tvrdi da je funkcija stila u subkulturi namjerno izdvajanje odjeće iz konteksta vladajuće mode i njezino prevođenje u vlastitu retoriku. Budući da stil predstavlja relativno stalan i ograničen broj označitelja, on pokazuje kojoj simboličkoj grupi pojedinac pripada, te razgraničava tu grupu od ostalih i na taj način stvara identitet koji nadilazi stratifikacijska određenja.

9

Prema Baudrillardu, u procesu pretvaranja robe u znak, te potrošnji roba kao potrošnji značenja, ključna je uloga mas-medija, pogotovo televizije. U uvjetima razvijenog postindustrijskog društva, "estetska halucinacija stvarnosti" ima presudnu ulogu u nadindividualnom normiranju individualnog životnog stila.

socijalnom infantilizacijom cijelih generacija, koja je bila nužnost prethodne faze industrijske modernizacije (Ule, 1989, 20).

Sve je više osoba koje su trajno izvan dominantne kulture, a umjesto priprema za ulazak u svijet odraslih, često se teži – upravo suprotno – produžavanju životnog stila koji se vezuje uz atribut mladosti.

Za razumijevanje nove definicije stila važno je napomenuti da pripadnost jednoj od kultura raspoznatljivih u postindustrijskom društvu nije samorazumljiva, nego je stvar pojedinačne odluke: u skladu s dominantnom tržišnom paradigmom, stil sve više postaje područje osobne investicije. Ni životni stilovi koji se vezuju uz pojam mladosti nisu više iskaz grupne konfliktne kulture nego rezultat socijalno prihvaćene operacije izbora kod svakog društveno (tržišno) posve "integriranog" pojedinca. Stoga i ne postoje, kao ranije, u subkulturnim enklavama, nego se iskazuju u sferama koje su inače ostajale izvan njih: raspolaganju slobodnim vremenom, izboru i uređenju mjesta stanovanja, prehrambenim navikama te ostalim djelatnostima koje spadaju u sferu "potrošnje".

U promijenjenom socijalnom prostoru, stilove više nije moguće odčitavati istim metodama kao kolektivne, jer nastaju "primär auf der Basis von privaten Investitionen - und Konsumententscheidungen" (Lüdtke, 1989, 40). "Privatnim ulaganjem" uspostavljene životne stilove prepoznaju samo školovani promatrači, dok ih ostali kao zajedničke uočavaju tek kada se više takvih individua nađe na okupu, odnosno kada se daju prepoznati kao više pojedinaca slična ponašanja, odijevanja, stavova i sl. Za razliku od generacijski određenih stilova omladinskih subkultura, ovdje je riječ o trajnijim ulaganjima, koja često traju tijekom cijelog života i iskazuju se u operacijama odabira "habitusa", koji za Bourdieua ne znači samo pretpostavku za proizvodnju odgovarajućih iskustvenih formi, nego je temelj razumijevanja interakcijskih partnera uopće: "der Habitus ermöglicht eine spontane unproblematische Kommunikation zumindest zwischen denen, die ähnliche Lebensbedingungen erfahren haben" (Janning, 1991, 36).

Upravo se Bourdieov termin "habitusa" (Bourdieu, 1982) i njegova podjela na elitu (koja posjeduje ili veliki ekonomski ili veliki kulturni kapital), na one koji ne posjeduju ni ekonomski ni kulturni kapital te na "novu sitnu buržoaziju" kao međusloj, najčešće koristi ne samo da bi se objasnilo novo razumijevanje životnih stilova nego i potencijal njihovih nosilaca da probleme koje osjećaju kao političke nominiraju djelovanjem u sklopu novih društvenih pokreta.

Tvrdeći da se priroda NDP-a može najbolje sagledati kroz "habitus nove sitne buržoazije", M. Featherstone (1987) taj sloj opisuje kao kulturnog posrednika zaduženog za simboličke proizvode i usluge. "Nova sitna buržoazija", po njegovom je mišljenju sastavljena od profesija uključenih u marketing, reklamiranje, propagandne sektore, izdavaštvo i uslužne djelatnosti. Kako posjeduje malo ekonomskog i kulturnog kapitala, a želi steći što više i jednoga i drugoga, ona postaje prijenosnik i posrednik intelektualnih poruka široj javnosti, te na taj način s intelektualcima postaje tvorac životnih stilova i kulturnih proizvoda (Featherstone, 1987, 14). Riječ je o populaciji "superpotrošača koja

nalazi svoj sklop kulturalnih znakova u časopisima modernog životnog stila" (Van Der Loo, 1988, 44) i koja u estetiziranoj svakodnevici postindustrijskog društva najviše troši simboličke vrijednosti.

Koristeći također Bourdieuvu podjelu na elitu i "novu sitnu buržoaziju", H. Van der Loo (1988) tvrdi čak da se pripadanje novim društvenim pokretima može smatrati sredstvom "nove sitne buržoazije" da odredi svoj identitet prema vladajućoj eliti i radničkoj klasi. Međutim, za razliku od njihovih prethodnika iz šezdesetih godina koji su bili na položajima u netržišnim sektorima i regrutirali se uglavnom iz humanističkih zanimanja, predstavnici "nove sitne buržoazije" u osamdesetim godinama tržišno su orijentirani, odnosno "rade kao savjetnici rukovoditelja, kao programeri, urednici ili dizajneri" (Van Der Loo, 1988, 51).

Socijalna struktura pripadnika društvenih pokreta i promotora novih životnih stilova u kasnim sedamdesetim i osamdesetim godinama bitno se promijenila u odnosu na prethodna desetljeća. Posljedice sukcesivnih industrijskih modernizacija pogađale su sve slojeve, bez obzira na socijalnu poziciju: akteri novih društvenih pokreta postaju stoga i osobe "koje u sebi ne nose specifičnu socijalnostrukturnu selektivnost" (Raschke, 1988, 66), a analiza životnog stila postaje gotovo jedinom osnovom za analizu njihova strukturalnog položaja.

Postavljanje kategorije "životnog stila" u središte istraživanja omogućava ne samo analizu razloga zbog kojih su se novi društveni pokreti pojavili u razvijenim postindustrijskim društvima nego i razloga zbog kojih nestaju s društvene i političke scene (Van Der Loo, 1988, 44).¹⁰ Njome se, međutim, također može objasniti zašto se novi društveni pokreti nisu mogli pojaviti u društvima u kojima se sukobi nisu premjestili s tradicionalnog ekonomsko-institucionalnog na kulturno polje, zašto je u tim društvima još uvijek značajan pojam "alternativne kulture" te kako se taj pojam može povezati s individualnim iskazima, dominantnom svijetu socijalizma "alternativnih" identiteta.

ALTERNATIVNA KULTURA U SAMOUPRAVNOM SOCIJALIZMU

Utvrđivanjem postojanja, odnosno nepostojanja, pojedinih životnih stilova u društvenim porecima određenim socijalističkom ideološkom paradigmatom, te njihove različitosti u odnosu na stilove u razvijenim postindustrijskim društvima, može se analizirati ne samo jesu li akteri "alternative" u socijalizmu identični akterima NDP-a nego i utvrditi koliko su u pojedinom socijalističkom društvu bili uspostavljeni elementi individualizacije i emancipacije izvan institucija sistema, kao intencijski proces pomoću kojeg bi pripadnici jednog životnog stila mogli

¹⁰

S jedne strane, riječ je o tome da je i "alternativa" otkrila da se tržište javlja kao najveći individualizator, a s druge strane, riječ je o povećanoj spremnosti "alternative" da se uključi u poticanje "civilnog" društva (Ule, 1989) i institucionalizira u razne oblike "samopomoći" (Vilmar/Runge, 1986).

prepoznavati "einander als sozial ähnlich" (Lüdtke, 1989, 40) izvan najuže privatne sfere.

Već i na temelju sumarnog pregleda "alternativne scene" u socijalističkim društvima, može se reći da je "alternativa", područjem interesa i intencijama (iako ne i načinima djelovanja) najbliža NDP-ima, postojala prvenstveno u socijalnom prostoru određenom poretkom "socijalističkog samoupravljanja", kao prostoru u kojemu su se barem djelomično javljali elementi postindustrijske modernizacije i u kojemu se u manjoj mjeri nego u porecima "realnog socijalizma" osjećao "neposredan politički teror" (Vajda, 1987, 131).

To, međutim, ne znači da "alternativu" nastalu ponajprije u "razvijenim sjeverozapadnim republikama" SFRJ načelno valja promatrati izvan analitičkog okvira postavljenog pri izučavanju "alternativne kulture" u drugim socijalističkim porecima. Manje drastični oblik primjene sredstava represije zajedničkih svim "realnim socijalizmima" (prvenstveno u području uskraćivanja slobode informiranja i slobode kretanja), u "samoupravnom" je socijalizmu učinio mogućom pojavu rudimenata "nove omladine" ili "nove sitne buržoazije" kao potencijalnih generatora NDP-senzibiliteta, ali je pritom totalitaristička struktura instrumenata poretka, s imperativom društvene ovjere svake javne djelatnosti kroz sustav "društvenih organizacija", bila nepremostiva prepreka pojavi spontanog i neinstitucionalnog ponašanja kakvo odlikuje nove društvene pokrete u izvornom smislu te riječi.

Pažljivija analiza otkriva da je naizgled fleksibilniji odnos vlasti prema "svijetu života", u samoupravnom socijalizmu počivao na istim načelima kao i eksplicitnije represivni socijalistički poreci. Bez obzira na razlike u legitimacijskom diskurzu i na modus represije primijenjen pri realizaciji tog diskurza u konkretnom socijalnom prostoru, sva socijalistička društva karakterizirao je nedostatak razdiobe ekonomske, političke i ideološke moći, što, pak, upozorava na činjenicu da je totalitarna vlast u njima (tek neznatno različitim sredstvima) uspjela instrumentalizirati sve društvene institucije.

Ni u jednom socijalističkom društvu, pa ni u samoupravnom, izvan rigidno zacrtanih institucionalnih mehanizama nije postojala "sloboda ispoljavanja sopstvene inicijative", a "jedina mogućnost da pojedinac ostane nezavisan od represivne politike" bilo je "povlačenje u privatnu sferu i odbacivanje svih zajedničkih ciljeva" (Vajda, 1987, 131). Za razliku od postindustrijskih društava, u kojima su se izvan institucija sistema emancipirane individualnosti mogle u skladu sa svojim ciljevima i problemima javno povezati u mrežu i kao takve javno istupati, osoba se u socijalističkim društvima "osvobaja od društvenega predvsem z izolacijom, ki nima obeležja prostovoljne odločitve" (Tomc, 1989, 14): sve drugo značilo bi, naime, "potpunu integraciju u aparat vlasti; Šštoć, takođe, podrazumeva žrtvovanje svih ličnih vrednosti i lične inicijative i zahteva saradnju unutar rigidnog birokratskog okvira i to po metodama koje su unapred određene odozgo" (Vajda, 1987, 131).

Uz sveprisutnost i arbitrarnost represivnih mehanizama u društvu, za pojavu NDP-senzibiliteta u socijalizmu osobito je nepovoljna bila činjenica da

proklamirani kolektivistički ideali nisu podnosili individualizaciju. Jasno je da se u okolnostima u kojima je svako izrazitije očitovanje osobnosti neizbježno značilo njeno socijalno "getoiziranje", ne može govoriti o sustavnim procesima emancipacije pojedinca izvan okvira institucija sistema, niti da eventualne individualne pokušaje takvoga emancipiranja možemo opisivati kategorijama pertinentnim u kontekstu nesocijalističkih društava. S druge strane, činjenica da zbog totalitarne pretenzije da potčini sve sfere "svijeta života", socijalizam svako razlikovanje doživljava kao potencijalno subverzivno za cjelinu poretka, daje poseban karakter "alternativnosti" u socijalističkim društvima i objašnjava zbog čega je u njima bila nemoguća pojava autentičnog NDP-senzibiliteta.

Bez obzira na nijanse permisivnosti u pojedinačnim slučajevima, socijalistička društva načelno nisu podnosila javno iskazivanje ni one vrste društveno nestandardiziranog ponašanja koja je bila posve tolerabilna u kontekstu tržišno individualiziranih postindustrijskih društava: u socijalističkom kontekstu bilo kakva nestandardiziranost nije se, naime, doživljavala kao "artikulacija različitosti", nego kao "alternativa" cjelokupnom sustavu.

Za razliku od tržišno strukturirane "alternativnosti", kakvu poznajemo u postindustrijskim društvima osamdesetih godina, alternativnost u totalitarno strukturiranom socijalističkom kontekstu stoga nije mogla značiti samo razlikovanje, nego je nužno uključivala u sebe i suprotstavljanje, a alternativna kultura, kao i sva ostala područja koja su eventualno izabrala alternativu "nezavisnog saradivanja s političkom mašinerijom" (Vajda, 1987, 131), u očima poretka percipirana su kao subverzivna u odnosu na sustav.

Potencijalno konfliktna "različitost", odnosno ona vrsta različitosti koja vodi u izvaninstitucionalnu borbu oko glavnih kulturnih uzoraka u društvu, pritom se smatrala osobito pogubnom, ne samo stoga što je opasnošću od javnih nereda destabilizirala u svoj legitimitet vječno nesigurne socijalističke poretke nego i stoga što je na dubljoj teorijskoj razini implicite proturječila njihovom idealu beskonfliktne homogenizacije.

Bez obzira na specifičnosti političkog poretka "samoupravnog socijalizma", negativan odnos prema bilo kakvoj "različitosti" karakterističan za druge socijalističke poretke – načelno vrijedi i za njega. Iako se stanje beskonfliktne homogenizacije u ovom tipu socijalizma postizalo u manjoj mjeri izravnom fizičkom represijom (u smislu Vajdina "neposrednog političkog terora"), a više mehanizmom beskonačnog dogovaranja konsenzusom, koji je, ipak, na koncu postizan u skladu s "načelnim opredjeljenjima" i konkretnim pojedinačnim odlukama političkog vrha, "jugoslavensko samoupravno društvo" jednako kao i druga socijalistička i totalitarna društva, nije dopuštalo javno strukturiranje opozicionalnosti.

"Delegatski sustav", kao osnova ideološkog aparata države u kasnom "samoupravnom socijalizmu", uz privid demokratičnosti zapravo je omogućio da se deklarativna "pluralističnost" kontrolira kroz "institucije sistema", pri čemu su se sve opcije koje nisu afirmirale vladajuće vrijednosti "tabuizirale ali potiskale v socialno anonimnost ali v privatizaciju" (Ule, 1989, 1). Potencijalnim akterima

alternativne scene stoga je, kao i u drugim socijalističkim porecima, ostajala jedino mogućnost izbora između marginalizirajućeg "povlačenja u privatnu sferu" i "nezavisnog saradivanja s političkom mašinerijom" (Vajda, 1987, 131) koje je u "samoupravnom socijalizmu" ipak omogućavalo javno iskazivanje "različitosti", doduše do granice na kojoj je započinjala ideološka transgresija temeljnih postavki dominantnog projekta.

Široko shvaćena "alternativnost" ("alternativnost" u smislu svih "sistemski nesankcioniranih pozicija") mogla se u samoupravnom socijalizmu ili artikulirati unutar "institucija sistema" (gdje je nužno gubila nešto od svog subverzivnog potencijala), ili postojati izolirano u onome što kasnije nazivam "atomiziranom alternativnošću" (gdje je bila manje vidljiva nego kad bi ipak došla u javnost, ali gdje je svojom neuključenošću u ideološke rituale dominantnog svijeta zapravo bila sustavu suprotstavljena).

Mogućnost izbora svakog potencijalno političkog subjekta između ovih dvaju pristupa vlastitoj različitosti načelno vrijedi za područje cijele SFRJ, ali valja napomenuti da je – kad se ovako opisuje strukturiranje "alternativnosti" u odnosu na "delegatski sustav" – ipak riječ o generalizaciji. Ne samo stanje "alternative" nego i općenito stanje u društvu u pojedinim republikama i pokrajinama koje su u razdoblju između 1974. i 1988. u okviru SFRJ dijelile isti ustavno-pravni kontekst uvelike se razlikuje, pri čemu razlika u realizaciji dominantne ideologije potiče od niza faktora, u rasponu od političke i kulturne tradicije, do stupnja industrijskog razvoja i političkog položaja u cjelini federativne državne zajednice i njenom političkom vrhu.¹¹

Isto tako ne valja smetnuti s uma da su, u ideološki zatvorenom, samoobnavljajućem i deklarativno samodovoljnom sustavu, čija institucionalna struktura nije u potpunosti odgovarala ni institucijama u drugim socijalističkim porecima, ni onima u višestranačkoj demokraciji, za proces emancipacije individualnosti i stvaranja "alternativnog" senzibiliteta presudni bili utjecaji izvana, ne samo u smislu ideološki tabuiziranog uvoza "alternativnih" i "novositnoburžoaskih" životnih stilova nego u smislu stjecanja elementarne političke pismenosti u pogledu općeprihvaćenih standarda ljudskih prava i prava građanina u suvremenim demokratskim političkim porecima.

Iako je "samoupravno" socijalističko društvo općenito bilo informacijski otvorenije utjecajima suvremenog nesocijalističkog konteksta od drugih socijalističkih društava, i u tom je pogledu distribucija izvanjskog utjecaja varirala u pojedinim dijelovima cjeline obuhvaćene istim političkim poretkom i

11

Na osnovi rezultata sociološkog istraživanja koje je pod nazivom "Položaj, svijest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije" sredinom osamdesetih godina provedeno u svim republikama i pokrajinama, M. Ule konstatira: "Karakteristično je za Jugoslaviju da su njeni nerazvijeni dijelovi (Kosovo, Crna Gora, Makedonija) u procesu postizanja socijalnih i kulturnih temelja industrijskog društva. S druge strane, razvijeni dijelovi (Slovenija i Hrvatska) djelomično ulaze u postindustrijsko društvo. Mislimo da ova razlika također utječe na velike, ponekad drastične razlike između mišljenja mladih u Sloveniji i mladih u nerazvijenim republikama i pokrajinama" (Ule, 1988, 148).

opremljene načelno istim mehanizmima marginalizacije sustavu "alternativnih" pojava.

Npr. procesi emancipacije pojedinaca izvan okvira institucija sistema (ali i njihova adekvatna teorijska artikulacija), najprimjetniji su u Sloveniji gdje je od postindustrijskih elemenata razvoja najviše prisutan upravo proces individualizacije (Ule, 1989, 31). U Sloveniji se također tijekom osamdesetih može "govoriti o novom poimanju sveta koje se osamostalilo od vladajuće komunističke ili nacionalne ideologije; o stvaranju novih kulturnih kodova (ili o kolektivnom identitetu za kojeg je značajna) svest o životnom svetu koji je izvan sistemskih institucija: nezavisan od države i izvan kvazidržavnih organizacija" (Mastnak, 1989, 8).

U društvenom kontekstu u kojemu su koegzistirale socijalistička ideološka paradigma i elementi postindustrijske organizacije znatnog dijela društva, u Sloveniji se u osamdesetim godinama formirala alternativna scena koja je uz vrlo individualiziran pristup životnom stilu prepostavljala postojanje grupne konfliktne kulture i kolektivnog identiteta.

Usprkos neizbježnom stupanju u kontakt s "institucijama sistema",¹² takvim postupkom NSK se zapravo uključio u tržišno strukturiranu alternativnost osamdesetih (tipičnu za ne-socijalističke društvene poretke), a s druge strane je prirodom svojih akcija politički problematizirao činjenicu da su mu izvori financiranja bile institucije totalitarnog poretka. Neovisno o tomu, valja napomenuti da je upravo djelovanje ove skupine – po elementima izvaninstitucionalnosti i transgresije ideoloških granica dominantnog svijeta – najbliže djelovanju NDP-a, ali da ih od njih – usprkos političkim posljedicama djelovanja NSK – razlikuje primarno polje interesa. "Umjetničko" djelovanje NSK se u jednom smislu, jednako kao i teorijski diskurz o "civilnom društvu", može u slovenskim prilikama smatrati zamjenom za djelovanje u okviru novih društvenih pokreta. pripadnici slovenske "alternative" svoje su javno izložene "alternativne" identitete uspjeli zadržati u relativno distanciranom odnosu prema ideološkim ritualima poretka, "alternativne interese" organizirane kroz "institucije sistema" /npr. ZSMS/ politizirali su do – s obzirom na mogućnosti paradigme – krajnjih granica, te razne oblike onoga što je u socijalizmu bilo shvaćano kao "alternativno" čak uspjeli djelomično iskazivati kroz spontano kolektivno ponašanje karakteristično za način djelovanja novih društvenih pokreta.

12

U sustavima u kojima "ne postoji nijedna oblast svakodnevnog života koja je lišena političkog značaja" (Vajda, 1987, 131) bilo kakva javna djelatnost nezamisliva je bez stupanja u kontakt izravno s organiziranim zastupnicima poretka. Primjerice, već je i organiziranje rock koncerta akcija koja zahtijeva dolični angazman "institucija sistema" i pokreće njihov institucionalni zamašnjak. Pojava koja je unutar "samoupravnog" poretka do apsurdna dovela ovakvo stanje je pokret "Neue Slowenische Kunst", koji je u pojedinim svojim segmentima (kazališni, slikarski) koristio institucionalne mehanizme "samoupravno" organizirane kulture, ali im je pristupao kao tržištu i s izrazitom ideološkom distancom.

U Hrvatskoj, koja je, ako se izuzme pojava "nove omladine" isključivo u urbanim centrima drugih republika i pokrajina (Beograd, Novi Sad), uz Sloveniju bila potencijalno jedini prostor pojave ovakve vrste iskazivanja alternativnosti u SFRJ i u socijalizmu uopće, rudimenata NDP-senzibiliteta u navedenom razdoblju nije moglo biti. Zbog znatno snažnije represivnosti ideološkog aparata države i povećane "atomizacije" društva kojom je ona rezultirala,¹³ u Hrvatskoj se "alternativni interesi" nisu u okviru "institucija sistema" zaoštrili i prezentirali do krajnjih, ideološkom paradigmom dopuštenih granica, kolektivna konfliktna kultura subkulturnog porijekla (npr. punk) nije imala konotacije izravnog političkog suprotstavljanja sustavu, a jednako tako nije bilo rudimenata ponašanja karakterističnog za nove društvene pokrete, izraslog u Sloveniji na osnovi znatno slobodnijeg pristupa prethodno navedenim elementima "alternativne kulture".

Čak se i porast značaja pojma individualnog životnog stila, kao kategorije koja je bila značajna u razvijenim postindustrijskim društvima a koja u sebi ne nosi nužno konfliktnu potencijale, u hrvatskom društvu u istraživanom razdoblju može primijetiti u znatno manjoj mjeri nego u Sloveniji, i to isključivo u najvećim urbanim centrima, prije svega u Zagrebu.

Može se npr. reći da je "nova sitna buržoazija" bila u Hrvatskoj osamdesetih godina posrednik i prijenosnik novih životnih stilova, ako se tako mogu nazvati rijetki, uglavnom medijski pokušaji promoviranja normi i vrijednosti koje su se razlikovale od dominantnih, ali isto tako da su njeni životni stilovi ostali ograničeni na reproduktivnu sferu unutar kruga konzumenata okupljenih oko visokotiražnih eskapističkih novina kao što je bio zagrebački dvotjednik "Start", ili su se kasnije uglavnom pasivno iskazivali u zamecima urbane zagrebačke "alternativne mreže",¹⁴ a da pritom nisu (kao što se barem djelomično dogodilo u Sloveniji) ušli u maticu postindustrijske modernizacije društva.

13

Veća efikasnost organa represije i ideološkog aparata države u Hrvatskoj nije bila samo posljedica odgovora "sistema" na nacionalni pokret iz 1971, nego je povezana s nizom tradicijskih i povijesnih razloga koji su određivali položaj Hrvatske unutar SFRJ, a koji se djelomično tiču i stupnja njena političkog i gospodarskog razvitka. Valja, međutim, napomenuti da među razloge koji su spriječili pojavu slovenskog tipa "alternative" i ponašanja tipičnog za NDP-e ne spadaju razlozi tradicijske naravi. Takvi razlozi tiču se ponajprije odnosa prema autoritarnosti kakav nalazimo u tradicijski strukturiranim zajednicama u dijelovima SFRJ koji su tek unutar te države prelazili u proces industrijske modernizacije (Kosovo, Makedonija, BiH, Srbija). Ranije spomenuto istraživanje "Položaj, svijest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije" pokazalo je npr. da su, uz mlade u Sloveniji, mladi u Hrvatskoj pokazivali najviše autonomije u procjeni društva, politike i kulture, te daleko manju vezanost uz tradicionalne institucije i ideje o mladosti/starosti itd., nego mladi drugdje u SFRJ.

14

Valja naglasiti da u Hrvatskoj između 1974. i 1988. godine možemo, zapravo, razlikovati dva razdoblja. U "bogatim" sedamdesetim, priljevom inozemnih kredita održavano je stanje socijalnog mira i legitimirana teorija "samoupravljanja", ali je bila povećana i represivnost ideološkog aparata u odnosu na one koji su temeljne postavke socijalističkog sustava dovodili u pitanje s "nacionalističkih", "liberalističkih" ili, pak, (doduše u mnogo manjoj mjeri) "ultralijevih" pozicija. U tom

U rijetkim primjerima gdje su se životni stilovi uopće iskristalizirali kao izbor pojedinaca svjesnih postmodernih vrijednosti, oni su se ipak uspjeli iskazati, odnosno donekle izbjeći ideološkom tabuu. Područje "novoburžoaskih" životnih stilova bilo je, naime, sfera koju je "sistem" u svojoj poznoj fazi kontrolirao blažim oblicima represije, a dijelom mu je služila i kao legitimacijski moment.¹⁵ Valja, osim toga, napomenuti da su, bez obzira na izvanjsku sličnost nosilaca pojedinih životnih stilova njihovim zapadnim uzorima, oni u socijalističkom poretku neizbježno bili drugačije kontekstualizirani, što je, usprkos povremenim ideološkim progonima¹⁶, bilo jasno i njihovim poslodavcima, beziznimno članovima sloja upravljača u "vladajućoj partijskoj subkulturii".¹⁷

razdoblju, legitimnost sustava čini se manje upitnom jer se npr. "začasno izboljšal ekonomski standard studentov, tako da so odpadli socialni razlogi protestov studentov" (Ule, 1989, 21). Osamdesetih godina "kriza" je postala način života, a erozija sustava bila je sve vidljivija. "Start" je izrastao iz konteksta sedamdesetih, odnosno vremena kad je jugoslavenski "samoupravni socijalizam" s konceptom "dogovorene ekonomije" nastojao ostaviti dojam bogatog društva, inovativnog u rješenjima političkog sustava i oblicima političke participacije, a individualnim i socijalnim standardom života u najmanju ruku ravnopravnim ne-socijalističkim društvima. Zameci "alternativne mreže", s pripadajućim životnim stilovima, u Hrvatskoj se javljaju u drugoj polovici osamdesetih, odnosno pri samom kraju istraživanog razdoblja, pošto je sadržajem svog programa zagrebački "Omladinski radio" stvorio elementarni osjećaj medijski posredovane urbanosti i pošto je (tek 1987.) uspostavljen prostor "Omladinskog kulturnog centra", u kojem su se postupno počeli sustavnije iskazivati razni oblici "alternativnosti". U cijelom razdoblju prije toga može se govoriti jedino o stilskoj upotrebi odjeće u okviru omladinske subkulture (sukob "šminkera" i "hašomana" koji je velikim dijelom bio medijski iskonstruiran na stranicama omladinskog glasila "Polet") i drugim elementima rock subkulture koji su se uglavnom iskazivali u omeđenom prostoru zagrebačkih omladinskih klubova ("Lapidarij" i "Kulušić", kasnije i "Đuro Đaković").

15

Elementi promoviranja sistemski nenormiranih životnih stilova mogli su se primijetiti već u kasnim šezdesetim godinama, u onim sferama društvenog života koje iz optike sistema nisu bile eksplicite ideološki opasne. U sedamdesetim godinama, kao ogledni primjer strategije legitimiranja "samoupravnog socijalizma" kao bogatog i naprednog društva može poslužiti dvotjednik "Start". Zamijenivši postupno prahodno dominantni "politički" i "nacionalno svjesni" periodični tisak, ovaj je magazin profesionalni i društveni ugled stjecao ne samo odabirom "društveno važnih tema", nego i prestižnom opremom magazina i redakcije, posvećivanjem pažnje javnoj percepciji životnih stilova novinara i urednika (isprva koncepcijom "socijalističkog jet-seta", a kasnije, u osamdesetim, promoviranjem socijalističke verzije "mladih urbanih profesionalca"), te medijskom produkcijom sličnih pojava u širem društvenom kontekstu (npr. promoviranjem/konstruiranjem životnih stilova "uspješnih jugoslavenskih privrednika"). Za temu životnih stilova kakvima se bavila sociologija osamdesetih, važno je, međutim, napomenuti da su u kasnijem, redizajniranom, mnogo manje uglednom i nakladnom "Startu", kroz rubriku "Info" promovirani životni stilovi u čudnoj smjesi koja je dijelom konvergirala s prvim počecima uspostave zagrebačke alternativne mreže, a dijelom promovirala vrlo tradicionalne građanske vrijednosti. Studija slučaja magazina "Start", koja bi uključivala razne aspekte djelovanja redakcije, od tematike i načina obrade novinskih sadržaja do sociološke strukture uredništva, bila bi poticajna kao ogledni primjerak legitime (ili, preciznije rečeno, najvećim dijelom tolerirane) "elitne" kulture u SFRJ u navedenom razdoblju.

16

Posljednju veliku ideološku čistku relevantnu u pogledu odnosa vladajuće partijske subkulture prema svim ne-socijalističkim pojavama, proveo je 1984. godine "Idejni plenum CK SKH", na temelju dokumenta "O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke". Tu analizu, poznatu pod nazivom "Bijela knjiga" pripremila je

Da u hrvatskom slučaju nije bila riječ o onoj vrsti tržišno orijentirane "alternativnosti" ili oslobođenosti u pogledu izbora životnog stila, kakva je u odgovarajućem razdoblju prijelaza iz sedamdesetih u osamdesete godine karakterizirala društva u početnoj postindustrijskoj fazi, može se vidjeti na fenomenima kakvi su npr. subkulturalna stilska upotreba odjeće ili onome što se u nesocijalističkom kontekstu i u pred-postindustrijskoj paradigmi nazivalo *conspicuous consumption*. U oba, prilično disparatna slučaja (na jednoj strani npr. rockeri i punkeri, na drugoj "uspješni socijalistički privrednici", "kulturni radnici" ili novinari i urednici u prestižnim redakcijama), evidentno je da je proizvodna matrica bila takva da se elementi značajni za životni stil nisu mogli uspostaviti kao samostalna tržišna kategorija, nego su se njihovi nosioci konformirali strukturi socijalističkog poretka (punkeri npr. nastupanjem u "frontama" SSRNJ, odnosno klubovima "mjesnih zajednica"; novinari i urednici "Starta" socijalizacijom u "samoupravnu kulturu" SOUR-a "Vjesnik").

Na primjeru sistemskog prihvaćanja pojave rockerskih subkulturnih stilova u širem kontekstu socijalističke omladinske kulture, osobito je vidljivo da su mladi u toj kulturi bili tretirani načinom tipičnim za model "proizvodno socijalizirane" omladine, a ne za potrošački model osamdesetih, dok je u slučaju "Starta" tržišna komponenta bila značajno minimizirana činjenicom da je proizvodnja novina unutar strogo kontroliranog informativnog sustava bila smjesta označena kao legitimiranje poretka i time – bez obzira na moguća odstupanja od pojedinih službeno promoviranih vrijednosti – nužno konformistička njegovoj strukturi. U oba slučaja riječ je o operacijama ideološkog kooptiranja, koje je "samoupravna delegatska struktura" uspješno provodila razrađenim sustavom političkog i materijalnog nagrađivanja i kažnjavanja, osiguravajući u ovoj sferi djelotvornu pacifikaciju konfliktnih potencijala.

U zapravo predmodernom hrvatskom kontekstu, političkoj klasi više su smetali zahtjevi za tradicionalnim građanskim organiziranjem političkog života i uspostavljanjem civilnog društva te eksplicitno iskazivanje religijskih i nacionalnih atributa. Za razliku od "konflikata niskog intenziteta" u području životnih stilova, u tradicijski strukturiranom području religijskog i nacionalnog radilo se o eksplicitnom dovodenju u pitanje dominantnih vrijednosti "vladajuće subkulture" i političkog sustava koji je ona zastupala, pa su se bilo kakvi s njime povezani javni iskazi ne samo sustavno potiskivali u socijalnu anonimnost nego i onemogućavali metodama represije usporedivim s "neposrednim političkim terorom" (Vajda, 1987, 131) realsocijalističkih poredaka.

"Komisija CK SKH-a za idejna pitanja i informiranje". Njene su se reperkusije osjećale u hrvatskom društvu gotovo do samog kraja istraživog razdoblja, ali su u stupnju represivnosti prema nosiocima socijalizmu alternativnih životnih stilova bile neusporedivo blaže od prvih poslijeratnih progona zastupnika "buržoasko" kulture, a usmjerene su bile prvenstveno prema zastupnicima "idejnih skretanja", odnosno efekt im je najpogubniji bio u sferi uskraćivanja intelektualnih sloboda.

Ciljano "anti-nacionalistička" represivnost poretka i općenito nedemokratska strukturiranost društva prenosila se, međutim, i na sva druga "sistemska nesankcionirana" područja društvenog života, te je stoga bila otežana i artikulacija "alternativnosti" koja nije bila izravno povezana s tabuiziranim područjima nacionalnog i religijskog. Strukturiranje precizno određenog polja "alternativnog" otežavala je, nadalje, netransparentnost političkih procesa u sustavu "socijalističkog samoupravljanja", dijelom specifična za ovaj poredak, a dijelom kao poteškoća zajednička svim pokušajima konstituiranja polja "alternative" u totalitarnim socijalističkim društvima.

Budući da je u svima njima bilo izuzetno teško definirati prepoznatljivo, samorazumljivo polje dominantnih odnosa koje potencijalni sudionici u političkim procesima ne bi osjećali kao ideološki nametnuto, bilo je teško konstruirati i područje "alternative" koja bi na jednako "samorazumljiv" način bila paralelna općeprihvaćenim dominantnim vrijednostima. Dominantne vrijednosti ideološkog projekta socijalizma nisu se, naime, nikada uspjele uspostaviti kao dominantne vrijednosti u društvu, pa, primjerice, Komunistička partija u SFRJ "že skoraj pol stoletja vladajoča, ne da bi uspela postati tudi dominantna, ne da bi joj uspelo vzpostaviti socialistično drugo naravo družbe" (Tomc, 1989, 145).

Neartikulirani dominantni svijet socijalizma praktično onemogućava konstituiranje jasno prepoznatljivog polja alternativne kulture, te je njene manifestacije i motive njenih aktera stoga znatno teže razlikovati i klasificirati nego u slučaju razvijenih industrijskih i postindustrijskih nesocijalističkih društava.

Čak i u slučaju socijalističkih društava u kojima su bili primjetni rudimenti ponašanja slični istodobnom ponašanju omladine u razvijenim nesocijalističkim društvima (prvenstveno na području SFRJ), klasifikaciju otežava to što se zbog prirode sustava i načina na koji se u njemu definira "alternativnost", ne možemo koristiti standardnim podjelama i kategorijama razvijenim u drugom kontekstu.

Svaki pokušaj definiranja "alternativnosti" na području SFRJ dodatno otežava njen nestandardni politički poredak i izrazita varijacija u općenitom stupnju industrijskog i društvenog razvoja, u stupnju razvoja političke kulture i u stupnju represivnosti ideološkog aparata države u pojedinim federalnim jedinicama. U istraživanom razdoblju SFRJ je, naime, općenito govoreći bila u zaostatku za razvijenim nesocijalističkim društvima: dok su ona ulazila u postindustrijsku paradigmu, dijelovi SFRJ su, u najboljem slučaju, bili u modernom svijetu (u tehnološkom smislu), odnosno, čak u predmodernom svijetu (u sferi političkog odlučivanja, s obzirom na nepostojanje autonomne političke javnosti i "feudaliziranu" shemu političke participacije). S druge strane, politički sustav "socijalističkog samoupravljanja" i postignuti stupanj socijalne permisivnosti ipak su znatno razlikovali SFRJ u odnosu na rigidnije "real-socijalističke" poretke.

Usprkos elementima koje načelno dijeli na jednoj strani sa socijalističkim društvima (mehanizmi ekskluzije sistemski nesankcioniranog ponašanja), a na drugoj eventualno s nesocijalističkim postindustrijskim društvima (životni stilovi pojedinaca, "postmaterijalistički" sustav vrijednosti), svaki zasebni društveni

mikro-kontekst realiziran unutar poretka socijalističkog samoupravljanja traži zaseban analitički pristup i terminološki aparat. To vrijedi čak i u kontekstima koji su bili najbliže nesocijalističkim standardima, što u slovenskom slučaju pokazuje Tomcovo uvođenje pojma "subpolitike", odnosno specifične subkulture čiji se pripadnici osjećaju "doma v dominantnem svetu" (Tomc, 1989, 9), ne slažući se samo sa sredstvima koja im stoje na raspolaganju za ostvarivanje svojih inače legitimnih ciljeva.¹⁸

S obzirom na to da je moja teza da u Hrvatskoj u razdoblju između 1974 i 1988. godine nije bilo pojava koje bi se mogle nazvati novim društvenim pokretima (u onom smislu u kojem su ih definirali teoretičari u ne-socijalističkom društvenom kontekstu) te da je područje socijalizmu "alternativne kulture" sociološki nedostavno obrađeno, nužno je razraditi terminološki aparat koji bi mogao opisati izvaninstitucionalnu kulturu kakva u Hrvatskoj u tom razdoblju jest postojala i "alternativne" inicijative koje se u njoj jesu javljale. Iz niza termina koji opisuju situaciju u drugim socijalističkim i u razvijenim postindustrijskim društvima valja odabrati one koji na neki način korespondiraju sa stanjem u Hrvatskoj: ako novi društveni pokreti tu nisu postojali, valja vidjeti što jest postojalo i kako se to može nazvati.

18

U analizi omladinskih subkultura u Sloveniji Tomc razlikuje subkulture u užem smislu riječi, subpolitike i kontrakture. Omladinske subkulture u odnosu na dominantnu kulturu razvijaju specifične uzorke ponašanja i svakodnevnog životnog stila (kao primjer Tomc navodi subkulture jaza i rocka, čiji članovi provode veći dio vremena zajedno, suprotstavljajući se kulturnim orijentacijama odraslih ili živeći paralelno s tim orijentacijama). Subpolitike, pak, ne dovode u pitanje vrijednosti dominantne kulture, nego se ne slažu sa sredstvima koja su im na raspolaganju za ostvarivanje ciljeva (kao primjer navodi se studentski pokret). Kontrakture, po Tomcovu mišljenju, ujedinjuju oba pristupa, odnosno kombiniraju politički radikalizam i subkulturne životne stilove, te kao takve aspiriraju prema nekoj vrsti kulturne revolucije. Kao primjer kontrakture Tomc navodi omladinski pokret vezan uz časopis "Perspektive", kazališnu grupu "Oder 57" i rock grupu "Laibach". Za razliku od omladinskih subkultura, koje razvijaju specifične uzorke ponašanja u otklonu od dominantne kulture, po Tomcovu mišljenju predstavnik subpolitike "se počuti doma v dominantnem svetu, ne strinja pa se predvsem s sredstvi, ki so na voljo za uresničitev sicer legitimno priznatih ciljev" (Tomc, 1989, 9). Budući da je takvo tumačenje studentskog pokreta (na koje se Tomcov termin prvenstveno odnosi) potpuno drugačije od tumačenja studentskih pokreta u ne-socijalističkim i opisa elemenata studentskog otpora u drugim socijalističkim društvima, jasno je da njegove podjele i termini nastaju u posve atipičnom društvenom kontekstu. Termin "subpolitike" primjenjiv je i na širi društveni prostor određen poretkom "socijalističkog samoupravljanja", ali njegov opseg i konotacije ne bi u drugim kontekstima bili ekvivalentni onima što ih ima u Sloveniji. "Subpolitike" kako ih definira Tomc su, primjerice, postojale i u Hrvatskoj (tu bi se termin mogao primijeniti na "internacionalistički" odvojak zagrebačkog studentskog pokreta ili na poziciju članstva "alternativne inicijative" "Žena i društvo"), ali ondje njihovu društvenu percepciju i konotacije valja razmatrati diferencirano u odnosu na slične pojave u Sloveniji ili, primjerice, Srbiji.

"ATOMIZIRANA ALTERNATIVNOST" I "ALTERNATIVNE INICIJATIVE" U HRVATSKOJ (1974-1988)

Prije opisa pojava označenih terminima "atomizirana alternativnost" i "alternativne inicijative" valja naglasiti da koncepcija "alternativnosti" ni u najrazvijenijim dijelovima SFRJ nije u potpunosti odgovarala koncepciji "alternativnosti" u suvremenim razvijenim pluralističkim društvima. Zbog vrlo restriktivne percepcije minimalnih standarda političke participacije i građanskih sloboda, ideološki aparat socijalističkih država općenito je kao "alternativno" doživljavao sve ono što je bilo njime nezahvaćeno ili je, pak, bilo u suprotnosti s vrlo usko definiranim granicama protezanja kulture i vrijednosti dominantnog svijeta: u "samoupravnom socijalizmu" granice socijalne permisivnosti bile su ponešto pomaknute, ali još uvijek ne dovoljno da bi dopustile spontano neinstitucionalno djelovanje s političkim implikacijama.

Dok u Sloveniji, kao politički najpermissivnijoj federalnoj jedinici SFRJ, ipak nalazimo barem rudimente ponašanja karakterističnog za djelovanje novih društvenih pokreta, u Hrvatskoj su se interesi koji su izlazili izvan granica politički i kulturno dominantnog svijeta mogli realizirati jedino u smislu "atomizirane alternativnosti" ili kroz – samoupravnim aparatom zahvaćene – "alternativne inicijative".

Za razliku od Slovenije, u Hrvatskoj, u istraživanom razdoblju, naime, nije ni pokušana uspostava "civilnog društva" (pogotovo ne sa strane političkog vrha), niti je, pak, stvorena alternativna scena na kojoj su se mogli pojaviti autonomni društveni pokreti. Izolirani primjeri individualne "alternativnosti" nisu se povezali "u mrežu društvenih aktera i institucija" (Mastnak, 1989, 8), a procesi individualizacije i transgresije pojedinaca iz sustava privilegija i iz "odvisnosti vazalske vrste od nadrejenih" (Ule, 1989, 31) bili su sistematskije onemogućavani i strože "getoizirani" nego u Sloveniji, gdje se ideološki aparat države u manjoj mjeri angažirao na prevenciji mogućeg uspostavljanja kolektivnog identiteta izvan "institucija sistema". Povećana represija u Hrvatskoj bila je, doduše, usmjerena prvenstveno na pokušaje reafirmacije nacionalnog identiteta, ali se prenosila i na druge sfere "sistemski nesankcioniranih" interesa i vrijednosti, do te mjere da neorganizirano javno okupljanje s političkim implikacijama nije uopće bilo zamislivo, čak ni u slučaju onih aktera koji bi inače zadovoljavali kriterije primarne selekcije u području "odnosa prema nacionalnom".

U Hrvatskoj se, stoga, u najvećem dijelu istraživanog razdoblja uopće nisu uspostavili rudimenti socijalističke verzije NDP-a, odnosno fenomeni za koje mislim da su osamdesetih godina u slovenskoj varijanti poretka određenog socijalističkom samoupravnom ideologijom i njezinim specifičnim uvjetima nosili senzibilitet sličan senzibilitetu novih društvenih pokreta u postindustrijskim zemljama.

Alternativne skupine po interesu za probleme kulture i identiteta bliske interesima NDP-a, činili su ondje akteri alternativne kulturne scene s interesima za pitanja demilitarizacije, ekologije, ljudskih prava, nejednakosti među

spolovima, pravima marginalnih društvenih skupina. Moglo bi se reći da se radilo o skupinama koje su bile alternativne u odnosu na dominantnu kulturu i ideologiju i koje je – usprkos eventualnom participiranju u institucijama sistema – karakterizirala svijest o "životnom svetu koji je izvan sistemskih institucija: nezavisan od države i izvan kvazidržavnih organizacija" (Mastnak, 1989, 8).

Od NDP-a u izvornom smislu riječi, slovenske je rudimente NDP-senzibiliteta razlikovala prvenstveno načelna nemogućnost da zbog monističke pozicije vlasti svojim zahtjevima javno izađu izvan okvira društveno dominantnih vrijednosti,¹⁹ a iz istog ih je razloga u pojedinim segmentima karakterizirala kolektivnost, homogenizacija i opozicionalni nastup. Novim društvenim pokretima u razvijenim postindustrijskim zemljama slovenske su alternativne skupine nalikovale prvenstveno područjem interesa (feminizam, homoseksualizam, ekologija, mirovni i duhovni problemi), a u rjeđim slučajevima i načinom akcije (npr. neformalnošću okupljanja pojedinih mirovnih inicijativa).

Prostor "izvaninstitucionalne" politike, koji je u razvijenim nesocijalističkim društvima prostor akcije novih društvenih pokreta, a pretpostavlja ne samo djelovanje izvan službenih političkih institucija nego i izvan dominantnog sustava vrijednosti, zauzimali su u hrvatskoj verziji samoupravnog socijalizma oni – tek potencijalni – akteri alternativne scene koji nisu svoj individualni interes i eventualni pokušaj njegova iznošenja na javnu scenu ni na koji način institucionalizirali. Zbog totalitarne prirode sustava, oni su ostali potpuno izvan njegovih "delegatskih" političkih institucija i "društvenih organizacija", a "alternativnost" im se mogla uočavati samo na razini životnog stila, i to najvećim dijelom tek "pasivno".

Budući da su ponašanje takvih pojedinaca i u njemu implicitni sustav vrijednosti, makar na "pasivnoj" razini, ipak bili alternativni u odnosu na mehanizme društvenog djelovanja, da su ostali posve izvan ideoloških rituala dominantnog svijeta i da se nisu mogli povezati u "mrežu alternativnih interesa", njihovi nositelji predstavljali su primjer onoga što nazivam "atomiziranom alternativnošću". Riječ je o alternativnosti na mikro-razini, koja je uključivala pojedince ili uske krugove pojedinaca i ticala se njihovih izoliranih životnih stilova, a predstavljala je više simbolički nego stvarni izazov socijalističkom društvu. Budući da je takvim "atomizirano alternativnim" akterima stil osnova identiteta, da djeluju u odnosu na njega, a ne u odnosu na neke kolektivne ciljeve te da im se alternativnost nije strukturirala kolektivno niti unutar institucija sistema, a niti u skladu s nekim tradicionalnim vrijednostima, oni su na individualnoj razini zapravo najbliži

19

Usprkos proklamiranim različitostima, i u ovom je pogledu "samoupravno" socijalističko društvo bilo slično drugim socijalističkim društvima: u njima općenito nije bilo legalizirano postojanje više različitih ideologija, pa se opozicionalnost mogla strukturirati samo "u referentnom okviru vladajuće legitimnosti" (Goati, 1979, 30). Budući da društva u kojima dominira jedna ideologija načelno karakterizira pojava da uvjerenje u opravdanost postojećeg poretka s vladajućim dijele i ostali slojevi, eventualna opozicionalnost dijela pripadnika tog društva nije ni mogla dovesti u pitanje politički sustav, nego se mogla izražavati samo kroz vladajuću ideologiju i njene instrumente.

načinima djelovanja i vrijednostima kakve zastupaju novi društveni pokreti na Zapadu.

Za razliku od njih, pojave koje se u Hrvatskoj između 1974. i 1988. organizirano bave problematikom tipičnom za nove društvene pokrete (feminizam, ekologija, prava manjina, mirotvorstvo)²⁰ i koje su pokušavale, poput novih društvenih pokreta u postindustrijskim društvima, politizirati teme koje nisu ni "privatne" ni "javne", ne samo da su bile uključene u institucije vladajućeg političkog sustava nego su se i strukturirale unutar dominantnog ideološkog projekta socijalističkog samoupravljanja. Izvjesna "alternativnost" bila je, naime, dopuštena samo onim inicijativama koje nisu dovodile u pitanje osnovu vladajuće ideološke paradigme i iz nje deriviran sustav dominantnih vrijednosti.²¹

Na organizacijskoj razini, to je, nadalje, značilo da je "alternativa" morala biti organizirana sukladno normama "samoupravnog" sustava kao neka vrsta formalno ustrojene "društvene organizacije". Budući da su sve pojave slične novim društvenim pokretima u Hrvatskoj neizostavno pristale na takav oblik organiziranja,²² a da je Kardeleva teorija "socijalističkog samoupravljanja"

20

Riječ je o skupinama "Žena i društvo", osnovanoj 1979. godine pri Sociološkom društvu Hrvatske, "Ženskoj grupi Trešnjevka" osnovanoj 1986. godine pri Sekciji za društvenu aktivnost žena OK SSOH Trešnjevka, "Radnoj grupi za ekološke, mirovne, feminističke i duhovne inicijative" osnovanoj također 1986. godine pri OK SSOH zagrebačke općine Trnje i kasnije nazvanoj "Svarun", te splitskoj "Zelenoj akciji" koja je djelovala tijekom 1988. godine, a kojoj se članstvo 1989. godine formalno organiziralo kao nezavisna organizacija. Opsežniji opis načina djelovanja ovih skupina, koji uključuje i rezultate istraživanja njihova članstva, u pripremi je.

21

Legitimiranje poretka socijalističkog samoupravljanja na početnoj se razini odvijalo implicitno, pristajanjem na formalnu organizaciju u okviru neke od "institucija sistema". U "programskim dokumentima" (statutima) pojedinih inicijativa mogu se naći i izjave koje eksplicitnije legitimiraju temeljne vrijednosti samoupravnog poretka, pri čemu je paradoksalno da je u slučaju najdugotrajnije i u vrijednosti sustava najuključenije hrvatske "alternativne inicijative" ("Žena i društvo"), to naizgled manje prisutno nego kod mnogo "alternativnijeg" "Svaruna". Takva situacija, međutim, nije neobjašnjiva: inicijativa "Žena i društvo" u rituale poretka bila je uključena već samom profesionalnom i socijalnom strukturom članstva (novinarke visokotiražnih glasila, sveučilišno osoblje). Kod evidentno manje integriranih inicijativa ("Ženska grupa Trešnjevka" i "Svarun"), lojalnost sustavu morala se eksplicitnije iskazivati (registracijom pri ideološkoj organizaciji socijalističke omladine ili izjavama u podršku osnovnih vrijednosti vladajućeg političkog sustava – u svom programu članovi "Svaruna" su se, primjerice, legitimirali namjerom da "potiču samoupravni pokret").

22

Skupina "Žena i društvo" bila je organizirana pri Sociološkom društvu Hrvatske, "Ženska grupa Trešnjevka" djelovala je u okviru Općinske konferencije Saveza socijalističke omladine Trešnjevka, a "Svarun" isprva pri OK SSOH Trnje, a kasnije pri Sveučilišnoj konferenciji SSOH. Samo skupina "Zelena akcija" u prvim akcijama nije bila organizirana, ali ona se javlja na samom kraju istraživog razdoblja, te je kao slučaj atipična iz dva razloga: ponajprije stoga što se javlja u doba izrazite krize paradigme, a osim toga stoga što je "spontanost" izvaninstitucionalnog djelovanja "Zelene akcije" bila omogućena strukturom njena članstva, u kojemu se našlo nekoliko osoba izravno uključenih u djelovanje dotadašnjeg ideološkog aparata države (direktor Marksističkog centra, član Gradskog

predviđala "institucije sistema" kao mjesto na kojemu se realiziraju različiti "interesi" i kanaliziraju razne inicijative "radnih ljudi i građana", ovako organizirani "alternativni" interesi mogli bi se nazvati "alternativnim inicijativama".

Drugim riječima, ono što nazivam "alternativnim inicijativama" ne može biti identično ne samo pojmu novih društvenih pokreta nego ni na formalnoj razini slično organiziranim slovenskim alternativnim skupinama: premda su svojom retorikom i problematikom bile alternativne u odnosu na neke postavke dominantnog političkog sustava, "alternativne inicijative" u Hrvatskoj nisu u pitanje dovodile temeljne vrijednosti dominantne samoupravne kulture, nego su se – na sličan način kao akteri tzv. subpolitike u Sloveniji – uglavnom osjećali "doma v dominantnem svetu" (Tomc, 1989, 9), a samo se nisu slagali sa sredstvima koja su im bila na raspolaganju za ostvarivanje ciljeva.²³

Bez obzira jesu li pristajanja aktera "alternativnih inicijativa" u Hrvatskoj na organiziranje u okviru "institucija sistema" bila znak autentičnog angažmana ili tek formalnog i pragmatičnog pristanka kojim su osiguravali javno bavljenje predmetom svog "alternativnog interesa", činjenica je da ih je poredak uspio do te mjere integrirati i pacificirati da se u Hrvatskoj gotovo uopće nisu pojavili rudimenti spontane neinstitucionalne kolektivnosti kao u Sloveniji, niti je djelovanje "alternativnih inicijativa" – nametanjem tema svog interesa i novih modela legitimacijskog diskurza – uspjelo poslužiti kao neka vrsta "avangarde avangarde radničke klase" (što je također bio slučaj u Sloveniji, u kojoj se vrh vladajuće komunističke stranke u unutarjugoslavenskim partijskim sukobima s vremenom sve više oslanjao na prethodno isključivo "alternativnu" retoriku i argumente).²⁴

komiteta Saveza komunista, gradonačelnica), a koje su djelovanjem unutar ekološkog pokreta pokušavale u novonastalim okolnostima legitimirati svoju demokratsku djelatnost. Izvjesnu sklonost neorganiziranom djelovanju pokazuje isključivo dio članstva inicijativa koje se javljaju u drugoj polovici osamdesetih ("Ženska grupa Trešnjevka", "Svarun"). U pravilu se može reći da dijelovi inicijative više vezani uz individualne životne orijentacije (lezbijstvo, "duhovni" interesi), manje traže organizirani angažman i skloniji su neinstitucionalnom djelovanju.

23

Najviše odstupanja od vrijednosti dominantnog svijeta "samoupravnog socijalizma" bilo je u inicijativama koje su se uspostavile pri samom kraju istraživog razdoblja ("Ženska grupa Trešnjevka", pojedini dijelovi grupe "Svarun"). Tvrdnja o konformističnosti u odnosu na "samoupravni" poredak odnosi se prvenstveno na skupinu "Žena i društvo", koja je doista bila "alternativna" uspostavljenim dominantnim vrijednostima sustava, ali prvenstveno onima tradicijski uspostavljenima, a manje onima uspostavljenima na razini realizacije ideološkog projekta socijalizma; koju su uz to činile u institucije dominantnog svijeta izrazito integrirane osobe, i koja je upravo stoga jedina postojala u vrlo dugom razdoblju hrvatskih "olovnih vremena".

24

Doduše, pri ovakvoj tvrdnji valja uzeti u obzir da je, u odnosu na Sloveniju, u Hrvatskoj pojavljivanje fenomena koji bi mogli biti slični novim društvenim pokretima bilo dodatno otežano državnom represijom koja se javila u odgovoru na "masovni pokret" iz 1971. godine. Upravo iz toga razloga tijekom sedamdesetih godina u hrvatskom društvu vlada gotovo potpuna "atomizacija" (prvi organizirani "alternativni" interes javlja se tek koncem desetljeća osnivanjem skupine "Žena i društvo"). U drugoj polovici osamdesetih, kada se javljaju skupine "Svarun" i "Ženska grupa Trešnjevka", očito je najjači pritisak "alternativne" na "institucionalnu" politiku i premda je sistem

ZAKLJUČAK

Od vremena donošenja Ustava SFRJ iz 1974. do vremena kada je paradigma "delegatskog sustava" zamijenjena uvođenjem višestranačkog parlamentarizma, u Hrvatskoj nije bilo novih društvenih pokreta kao samostalnih, izvaninstitucionalnih grupacija kakve su u istom razdoblju postojale u razvijenim postindustrijskim društvima. Zbog nepostojanja autonomnih institucija civilnog društva, koje su pretpostavka pojavljivanja novih društvenih pokreta, u Hrvatskoj je bila onemogućena pojava "konfliktnog terena" na kojem bi se individualne preokupacije povezale u "mreže solidarnosti" (Melucci, 1987, 13), te zamijenile kolektivne društvene pokrete iz ranijih vremena.

Sustav "integralnog samoupravljanja" s jedne je strane proklamiranjem "pluralizma samoupravnih interesa" otvarao mogućnosti za "različitost", a s druge strane potpunim usisavanjem svake alternativne društvene ili političke inicijative u "znano shemo DPO-jev" (Ule, 1989, 1) još dosljednije od drugih socijalističkih zemalja onemogućavao uspostavljanje "alternativnih" identiteta mimo zacrtanih institucionalnih kanala. U nekim urbanim središtima ipak su se uspostavili elementi "postindustrijske modernizacije" (Beck, 1986) i postmodernog društva, odnosno bilo je došlo do "promjene tipa omladine" (Ule, 1989a, 148) s kojom je postalo razvidno da oni segmenti društva koji žive "produženu mladost" napuštaju tradicionalne a usvajaju "postmaterijalističke" vrijednosti.

Postavljeni između suprotstavljenih vrijednosti postindustrijske i socijalističke paradigme mladi su se, prije svega u Sloveniji, našli u kompleksnoj i potencijalno kontradiktornoj situaciji: s jedne su strane "zahtijevali moderno civilno društvo" a s druge su strane to činili "da bi mogli iz njegove kritike izvući i one zahtjeve što ih Hribar uvrštava u razdoblje postmodernosti" (Gantar/Mastnak, 1988, 16). Kompleksna akcija prevrednovanja kulturnog i političkog identiteta slovenske omladine uz to se uglavnom odvijala u okviru "saveza socijalističke omladine" (ZSMS), kao jedne od institucija sistema "socijalističkog samoupravljanja", svojom strukturom i ideologijom u osnovi suprotstavljenom takvom – sa stajališta sustava "alternativnom" – djelovanju.

Slovenski primjer, općenito govoreći, predstavlja iznimku u okviru poretka određenog ideologijom "samoupravnog socijalizma", jer je ondje nakon uspostavljanja "alternativne scene" i "samotransformacije" ZSMS od institucije ideološkog aparata države u neku vrstu "krovne organizacije" za samoorganizirano djelovanje praktično postignuto da "alternativne inicijative" kao fenomeni koji su do tada ipak bili "sistemski institucionalizirani" postanu umnogome autonomni.

socijalističkog samoupravljanja još funkcionalan, očito je oslabljena njegova legitimnost. Konačno, koncem osamdesetih, kada se javlja grupa "Zelena akcija", ne samo da je popustila sistemska represija, nego se postupno mijenja legitimacijski model vladajuće političke subkulture. To je vrijeme sve izraženijeg rastakanja sistemskih pravila političkog življenja, a neposredno prethodi ozakonjenju političkog pluralizma i potpunoj promjeni političkog sustava.

Specifični položaj Hrvatske – koja je u ekonomskoj sferi također ostvarivala neke elemente postindustrijske modernizacije, ali koja je u političkoj sferi, zbog straha "vladajuće partijske subkulture" da službeno vladajuće vrijednosti zapravo nisu prevladale u društvu, izrazitije nego u Sloveniji pokazivala značajke tipične za moderna totalitarna društva – rezultirao je osobito represivnim tendencijama poretka da sebi podredi "svijet života". Stoga se u Hrvatskoj nisu mogle pojaviti autonomne alternativne skupine, a jesu "alternativne inicijative" koje ideološki aparat države nije definirao kao alternativne političke subjekte: njihovo se djelovanje moglo lako kontrolirati jer se provodilo unutar "društveno-političkih organizacija", a one istovremeno nisu ni dovodile u pitanje vladajuće vrijednosti. Budući da u Hrvatskoj, za razliku od Slovenije, sve do vremena neposredno pred početak višestranačkih izbora nije zabilježena samotransformacija institucija ideološkog aparata države, sve različitosti beziznimno su se javno ostvarivale kroz neki od mehanizama sistemski predviđenih za zadovoljavanje "pluralizma samoupravnih interesa": izvan institucija sistema ostale su samo pojave "atomizirane alternativnosti" koje se nisu povezale u mrežu, te latentni kolektiviteti koji su se vezivali uz tradicionalne vrijednosti.

Pripadnici i jedne i druge opcije primjećivali su se kao iskazani kolektiviteti samo na području životnih stilova, te su se, kao što je za životne stilove i uobičajeno, mogli u svakidašnjici "nur in begrenzten Ausschnitten wahrgenommen" (Lüdtke, 1989, 40). Ni individualizaciji i subjektivizaciji s jedne, kao ni tradicionalističkoj kolektivizaciji s druge strane, ideološki aparat države u Hrvatskoj ne samo da nije dopuštao legitimaciju, nego ih je i sistematski onemogućavao smatrajući ih podjednako subverzivnima.

Stoga za Hrvatsku fokus istraživanja potencijalnih sudionika novih društvenih pokreta ne mogu biti socijalni sloj i skupina nosilaca životnih stilova ekvivalentna onoj značajnoj za isti zadatak u razvijenim postindustrijskim društvima (mladi profesionalci, potrošači kulturnih stilova i znakova iz časopisa modnog stila). Takva je skupina u urbanim središtima Hrvatske (prije svega u Zagrebu) doduše postojala, ali je bila bitno drugačije strukturirana i kontekstom socijalističkog društva ograničena. I bavljene profesijama u sektoru novinarstva ili intelektualnih usluga, kao u Hrvatskoj nazočnih potencijalnih generatora NDP-senzibiliteta, zahtijevalo je naime jasno izraženi status pripadnika, određen totalitarno strogo i vrlo izričit u pogledu mogućnosti socijalne mobilnosti: mogućnosti za stvaranja nove, čak i eksplicite politički nezainteresirane intelektualne sitne buržoazije, bile su u takvom društvu izuzetno ograničene, a još više je to bila mogućnost njena neinstitucionalnog političkog angažmana.

U Hrvatskoj između 1974. i 1988. godine (latentni) sukob oko kontrole glavnih kulturnih uzoraka u društvu može se istraživati jedino na razini apsolutne socijalne margine, "alternativaca" koji su na razini životnog stila trajno određeni svojim spolnim ili ideološkim orijentacijama. Činjenica da se upravo takvi životni stilovi javljaju kao oblik otpora i jedina istinski opozicijska "alternativna" kultura u hrvatskoj verziji "socijalističkog samoupravljanja" svjedoči i o totalitarnoj prirodi tog političkog sustava i o specifičnom položaju Hrvatske unutar njega.

Na općenitijoj razini sociološke teorije o novim društvenim pokretima takav je odnos prema pojavama koje su jedine uspjele izmaći kooptirajućim institucionalnim mehanizmima socijalističkog samoupravnog poretka još jedna (neizravna) potvrda stavu da se NDP-i mogu i moraju prije svega promatrati sa stanovišta osobite kombinacije kulture i politike tipične za razvijeno postindustrijsko društvo. Eliminacije distinkcije između privatnoga i javnoga, te druge promjene u odnosu između individualnog identiteta i strukture glavnih kulturnih uzoraka u društvu, do kojih je u Hrvatskoj dolazilo samo na apsolutnoj društvenoj margini, ključne su za razumijevanje razlika između javnog djelovanja u društvima "stare" i "nove" paradigme i za svaki pokušaj opisivanja fenomena novih društvenih pokreta:

Stanje u Hrvatskoj u istraživanom razdoblju zanimljivo je kao izvor za stjecanje novih spoznaja o NDP-ima, ali isključivo u negativnom smislu definiranja razloga njihove "odsutnosti" u društvenom kontekstu koji je nju u zadanom razdoblju karakterizirao.

REFERENCE

- Beck, Ulrich (1986), *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre (1982), *Die feinen Unterschiede: Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. (*La distinction. Critique social du jugement*, Paris: Minuit, 1979). Brake, Mike (1980), *Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures: Sex, Drugs and Rock'n'Roll?* London: Routledge.
- Dixon, Marlene (1988), Anti-feminizam na ljevici, *Pitanja*, br. 3-4, str. 29-41.
- Featherstone, Mike (1987), Životni stil i potrošačka kultura, *Kulturni radnik*, br. 1, str. 129-148, izvornik u *Theory, Culture and Society*, br. 1, 1987.
- Gantar, Pavel i Mastnak, Tomaž (1988), Pregled rasprava o civilnom društvu u Sloveniji, *Pogledi*, god. 18, br. 1, str. 141-162.
- Goati, Vladimir (1979), *Ideologija i društvena stvarnost*. Beograd: Radnička štampa.
- Hebdidge, Dick (1979), *Subculture: The Meaning of Style*. London: Methuen.
- Janning, Frank (1991), *Pierre Bourdieus Theorie der Praxis*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Lüdtke, Hartmut (1989), *Expressive Ungleichheit: Zur Sociologie der Lebensstile*. Opladen: Leske & Budrich.
- Mastnak, Tomaž (1989), Uzroci represije, *Podkulture*, br. 4, str. 77-82.
- Melucci, Alberto (1987), Novi društveni pokreti – teorijski pristup, u Pavlović, Vukašin, ur: *Obnova utopijskih energija*. Beograd: IIC i CIDID, str. 98-119. (New Social Movements, a Theoretical Approach, *Social Science Information*, vol. 19, no. 2, 1980).
- Močnik, Rastko (1989), Dni mojih lepši polovic... , u Ule, Mirjana: *Mladina – za modernizaciju slovenske družbe*. Ljubljana: Marksistični center CK ZKS, str. 5-7.
- Offe, Claus (1987), Novi društveni pokreti – izazov granicama institucionalne politike, u Pavlović, Vukašin ur: *Obnova utopijskih energija*. Beograd: IIC i CIDID, str. 125-162. (New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics, *Social Research*, vol. 52, no. 4, 1985).

Raschke, Joachim (1987), Prilog analizi novih društvenih pokreta, u Pavlović, Vukašin, ur: *Obnova utopijskih energija*. Beograd: IIC i CIDID, str. 260-281. (Izbornik u *Soziale Bewegungen. Ein historischer-systematischer Grundriss*, Campus Verlag, 1985).

Roszak, Theodore (1978), *Kontrakultura*. Naprijed: Zagreb. (*The Making of a Counter Culture*, New York, Anchor Books, 1969).

Tomc, Gregor (1989), *Druga Slovenija*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.

Tomić-Koludrović, Inga (1991), Sociološke teorije o novim društvenim pokretima, *Sociološka revija*, god. 23, br. 3-4

(1992), Novi društveni pokreti i ideološki aparat države u kasnom samoupravnom socijalizmu (neobjavljeni rukopis).

Ule, Mirjana (1988), *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.

(1989), *Mladina – za modernizaciju slovenske družbe*. Ljubljana: Marksistični center CK ZKS.

(1989a), Omladina i ideologija, *Pitanja*, br. 2-3, str. 128-139

Van Der Loo, Hans (1988), Na bulevaru slomljenih snova, *Pitanja* 1-2, str. 44-51. (*On the Boulevard of Broken Dreams, Culture in the Post Movement Age*, iz rukopisa).

Vajda, Mihaly (1987), Da li je kadarizam alternativa?, u: *Mađarske alternative*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Institut za međunarodni radnički pokret, str. 127-134. (izbornik u *The State and Socialism*, London: Allison and Busby, 1981).

Vilmar, Fritz i Runge, Brigitte (1986), *Auf dem Weg zur Selbsthilfegesellschaft?* Essen: Klartext.

(1974), *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*

ALTERNATIVE CULTURE AS A FORM OF RESISTANCE IN SELF-MANAGING SOCIALISM

Inga Tomić-Koludrović
Split

In order to describe the phenomena of alternative culture in the Croatian version of self-managing socialism, the article proposes the concepts "atomized alternativeness" and "alternative initiative". In contrast to "integrated alternative", whose previously alternative lifestyles and values in the late seventies and eighties became a legitimate part of the market in developed postindustrial societies, in totalitarian societies any "alternativeness" was considered "oppositional" and potentially subversive. In the self-managing socialist society there could not have been any new social movements in the original meaning of the concept. Two modes existed for making "alternativeness" public: (1) through "atomized alternativeness" which went on almost exclusively on a personal level and whose actors did not manage to join into an "alternative network", and through (2) "alternative initiatives", which in part represented alternative interests in an organized legal way, but which were necessarily more involved in ideological rituals of the establishment. The conclusion is that "atomized alternative" lifestyles appear as a form of resistance and the only true oppositional "alternative" culture in the Croatian version of socialist self-management.

CULTURA ALTERNATIVA COME LA FORMA DELLA RESISTENZA NEL SOCIALISMO DI AUTOGESTIONE

Inga Tomić-Koludrović
Split

Per poter descrivere il fenomeno della cultura alternativa nella versione croata del socialismo di autogestione i termini "alternativa atomizzata" e "iniziativa alternativa" si propongono nell'articolo. "Alternativa integrata" il cui stile della vita alternativa negli anni settanta e ottanta è diventato la parte legittima del mercato nelle società totalitarie in cui "alternativa" qualsiasi veniva considerata "opposizione" e sovversivo potenziale. Nella società del socialismo di autogestione i nuovi movimenti sociali del significato originale erano impossibili. Erano due possibilità di fare "alternativa" pubblica: 1) attraverso alternativa atomizzata, esclusivamente basata sul livello personale non legata alla "rete alternativa" 2) attraverso "iniziative alternative" rappresentando parzialmente gli interessi alternativi nel modo organizzato e legale ma necessariamente incluse nei rituali ideologici degli ordinamenti sociali. Possiamo concludere che lo stile della vita "atomizzato alternativo" rappresenta la forma della resistenza e unica sincera cultura "alternativa" nella versione croata del socialismo di autogestione. Il periodo della transizione dal paradigma industriale al paradigma post-industriale nelle società neosocialista demograficamente sviluppate (la seconda parte degli anni settanta e ottanta) è stato il periodo di risolvere i conflitti sociali caratterizzato dal fenomeno dei nuovi movimenti sociali e manifestazioni degli uomini soli riuniti nei gruppi.